

BENDELİKTE AZATLIĞA: HAKİKÎ HÜRRIYETE ÇAĞRI

(Mesnevî'nin On Dokuzuncu Beytinin Şerhi)

Ziya AVŞAR*

Özet

Mesnevî'nin 19. beytinde Mevlânâ, "Ey püser" hitabıyla muhatabına bir baba şefkatiyle seslenerek, insanın altın ve gümüş gibi dünya nimetlerine aşırı bağlanmasının kişiyi esarete sürüklediğini belirtir. Beyitte geçen bend kavramı, dünya hırsı ve nefsi arzular sebebiyle insanın kendi eliyle oluşturduğu maddî ve manevî bağları ifade ederken, âzâd kavramı ise gerçek hürriyete, yani kulun gönlünü sadece Allah'a yöneltmesine işaret eder. Ancak bend kelimesinin tam anlamıyla âzâd kelimesinin zıddı olmadığı açıktır. Bend kavramından murat edilen anlam ise metne dikkat edilirse bende kavramıdır. Bu itibarla beytin şerhinde bend kelimesinin yanında murat edilen anlam olarak bende kelimesi de şerh edilecektir. Şârihler, hürriyet mertebesine ulaşmanın, malı terk etmekle değil, malın gönülde işgal ettiği konumu kırmakla mümkün olduğunu vurgular. Kur'ânî atıflar ve Hz. Peygamber'in hadisleri de dünyaya aşırı meyiletmenin insanı özünden uzaklaştırdığına vurgu yaparak infak ve iyiliğinse hürriyete açılan kapı olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda bu beyit, eski şerhlerin terk yaklaşımından farklı olarak insanı, bağlarından kurtarma ve hakikî özgürlüğe çağırma iletileri açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: bend, âzâd, Mesnevî, şerh.

FROM BONDAGE TO LIBERATION: A CALL FOR TRUE FREEDOM (Commentary on the Nineteenth Couplet of the Masnavi)

Abstract

In the nineteenth couplet of the Masnavi, Mevlânâ addresses his interlocutor with fatherly affection through the phrase "Ey püser", emphasizing that excessive attachment to worldly possessions such as gold and silver leads a person into bondage. In this couplet, the term *bend* signifies the material and spiritual constraints that an individual constructs through worldly greed and carnal desires, whereas *âzâd* denotes true freedom—namely, the state in which one's heart is oriented solely toward God. However, it is evident that the term *bend* is not precisely the antonym of *âzâd*. When the text is examined closely, the intended meaning of the concept of *bend* is in fact *bende* (slave). For this reason, the term *bende* will also be explicated as the intended meaning alongside the term *bend* in the commentary on this couplet. Commentators highlight that attaining this level of freedom does not necessitate the abandonment of wealth itself, but rather the removal of wealth's dominion over the heart. Qur'anic references and the sayings of the Prophet also stress that excessive attachment to the world distances a person from his true essence, while acts of charity and generosity open the gates to genuine freedom. In contrast to the older commentaries' emphasis on abandonment, this study examines the couplet in terms of its call for liberation from worldly bonds and the attainment of authentic spiritual freedom.

Keywords: bondage; âzâd; Masnavi; commentary.

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ziyaavsar@hotmail.com ORCID: 0000-0002-5043-9973

Gönderilme Tarihi: 19 Kasım 2025

Kabul Tarihi: 3 Aralık 2025

Yayımlanma Tarihi: 28 Aralık 2025

Giriş

Yazıldığı tarihî dönemin bir gerçeği olarak Farsça yazılan Mesnevî'nin dervişler ve ilgili okuyucular tarafından daha iyi anlaşılması için yazıldığı dönemden günümüze değin Türkçe olarak muhtelif şerhleri yapılmıştır. Bu şerhler, Mesnevî'nin tamamına, bir kısmına veya ilk on sekiz beyte dairdir (Özdemir, 2016a, s. 461-512 ve Özdemir, 2023, s. 602-619). Bu makalede Mesnevî'nin on dokuzuncu beyti, üzerine daha önce yazılmış şerhler de göz önünde bulundurularak köprü şerh yöntemiyle yeniden şerh edilecektir. Köprü şerh, klasik kaynakların şerhleriyle çağdaş şerh yöntemleri arasında bağlantı kuran bir şerh yöntemidir. Bu şerh yöntemi, klasik şerhlerin izahlarında yaşayan fikir unsurlarını günümüz açıklama yöntemleriyle yeniden değerlendirerek mazi ile hâl arasında bir sentez oluşturma yöntemidir.

Mesnevî'nin ilk cildinin ilk on sekiz beytinin manzum bir dibace niteliğinde olduğuna şüphe yoktur. Bu bapta doğruluğundan şüphe edilmemesi gereken ikinci bir husus da ilk cildin on dokuz ila otuz beşinci beyitlerinin ikinci bir manzum dibace niteliği sunmasıdır. İlk on sekiz beyitte Mevlânâ, kendisi gibi Hak erlerini temsilen "ney"i konuştururken on dokuzuncu beyitten otuz altıncı beyte kadar olan kısımda örtülü konuşmayı bir tarafa bırakarak sözü bizzat kendisi alır. Bu yolla muhataplarına, dünya nimetleri ve nefislerinin arzularına düşkünlük göstererek içine düştükleri zindandan nasıl kurtulacaklarına ilişkin öğütler verir. Hırs ve arzunun mahkûm ettiği insanlara, içine düştükleri esaret kuyusundan İlahî aşk ipine tutunarak hürriyetlerine kavuşma çağrısı yapar.

Bend bügsil bâş âzâd ey püser

Çend bâşî bend-i sîm ü bend-i zer

Altın gümüş derdi yeter ey oğul / Bu bağları çöz de azat ol kurtul (Avşar, 2017, s. 24)

Terk ile Niyetin Islahı Arasında

Manzum dibace niteliğindeki ikinci kısmın kilit beyti 19. beyit olduğu hâlde eski şârihlerden Ebussuud Kayseri beytin ikinci dizesinin yarım bir çevirisini, Ankaravî, Şem'î, Şifâyî ve Bursevî ise tam çevirisini yaparlar. Şarihler beytiniletisini çocuk gibi dünyaya bağlanmama ve altın ve gümüşe yüz çevirme olarak okurlar. Şem'î ve Bursevî ayrıca beyti bugün pek bir anlam ifade etmeyen gramer izahları ile de açıklarlar. Yalnız Bursevî'nin diğerlerinden farkı beytin şerhinde isabetli Kur'ânî atıflara yer vermesidir. (Koçoğlu, 2014, s.3; Dağlar, 2019, s.227; Tanyıldız, 2010, s. 241; Özdemir, 2016b, s.90; Güleç, 2004, s.139-142). Sabuhî ve Sarı Abdullah, beytin şerhini, insanın dünya ile ilişkisini kesmesi üzerinden okurlar. Onlara göre derviş dünya zevklerinden yüz çevirmedikçe Hak vuslatına eremez. Zira dünya sevgisi Hakk'a layıkıyla kulluk etmeye manidir (Algül, 2007, s. 61; Salmanî, 2020, s. 341).

Beytin önemi, klasik şârihlerden ziyade, daha sonraki şârihler tarafından idrak edilmeye başlanır. Ancak onların şerhlerinde de fikirler zayıf ve bu fikirlerin

açıklandığı cümleler söz dizimi yönünden sorunludurlar. Bundan dolayı bu şerhlerin herhangi bir düşünce dalgası oluşturmaktan uzak durduğu görülür.

Eski şerhlerde beytin izahı, terk ilkesine dayalı keskin bir dil ve üslup içinde ele alınırken, yirminci asırdan itibaren terk tezinin yumuşatılarak niyetin ıslahı ve kalbin mala olan bağının zayıflatılması biçimini aldığı görülür. Abidin Paşa şerhine kadar keskin terk anlayışı, Abidin Paşa'dan sonra da niyetin ıslahı esas alınır.

Abidin Paşa: İnsanların, hayvanlara vurulan bentler gibi doğru davranmalarına engel olan, gözle görünmez, esir edici manevi bağları olduğunu belirtir. Gerçek dünyada yücelmek isteyenler gayrimeşru yolları terk edip Hak yoluna girmelidirler (Abidin Paşa, 2007, s. 25-26).

Konuk: Beyitteki “Ey püser (ey oğul)” tabirini, sâlikin Hak yolunda henüz çocuk mesabesinde olduğuna yorar. Konuk, bend'den (bağ) muradın hırs ve muhabbet olduğunu belirterek, bu tavsiyenin altın ve gümüş kazanmayı bırakıp başkasına muhtaç olmak şeklinde değil; altın ve gümüşün zâtına duyulan muhabbetin Hak sevgisi üzerine çıkmaması şeklinde anlaşılmasını ister. Mal kazanmada niyetin ıslahının önemli olduğunu vurgular (Konuk, 2011, s. 89).

Tahirü'l- Mevlevî: İnsanlarda mal toplamak ve servet biriktirmek için doğal bir meyil olduğuna değinir ve beyti Mevlana'nın “Su geminin içine dolarsa onu batırır, altında bulunursa yüzdürür” beytinden hareketle kalbi mal ve mülk hırsıyla dolan kimseleri su alan gemiye bunlardan kaçınanları da yüzen gemiye benzetir. Aynı izahı O Mevlevî de kullanır. (T. Mevlevî, 1975, s. 19-20; O Mevlevî, 1972, s. 19.)

Gölpınarlı: Hürriyetin dünya ve ahiret, madde ve mâna kayıtlarından kurtulmak; benlik ve bencillikten halâs olmak olduğunu söyler. Bu, işten güçten, çalışmaktan vazgeçmek demek değildir. Dünyadan kurtulmak, hırstan ve nefsin isteklerinden halâs olmaktır. Dünya dolusu mal mülke sahip olsa dahi, malı mülkü kendine kul etmek, onlara kul olmamaktır (Gölpınarlı, 1989, s. 24).

Top: Dünya hırsının insanı servet, şehvet ve şöhret ateşiyle esir ettiğini söyler. Gönlün altın aşkıyla dolması yerine Allah aşkıyla yürümesi gerektiğini ifade eder. Tam hayra ulaşmak için infakta bulunup sevilen şeylerden vazgeçmek ve böylelikle dünya malı sevgisini azaltıp yok etmek gerekir. Meşru kazanç ise sevilmesi ve istenmesi gereken bir şeydir (Top, 2011, s. 60-61).

Bendelikten Azatlığa

Bu beytin temel özelliği, manzum bir dibace sayabileceğimiz ilk on sekiz beyitten sonra gelmesidir. İlk on sekiz beyitte insan-ı kâmilin remzi olan neyin ayrılıklardan yakınması söz konusudur. Asıl metne bir girizgâh olan bu kısımda ise ney remzinin aradan çekilerek kâmil insan olan şeyhin muhataba doğrudan kendi kimliği üzerinden hitap ettiği görülür. Şem'î, beytin ilk dizesindeki “Ey oğul (Ey püser)” hitabını dünyaya talip olanların çocuk mesabesinde olduklarına işaret, Konuk ise sâlikin Hak yolunda henüz çocuk olduğuna ima sayar.

Eski şârihlerin bu hitaba ilişkin yorumları dikkate değer olmakla beraber Mevlânâ'nın buradaki maksadının muhatabı kendi çocuğu gibi gören umumî bir

şefkat olduğu söylenebilir. Muhataba “ey oğul” diye seslenmek, bir babanın çocuğuna nasihat etmesi hükmünde olduğundan Hazret, vereceği öğüdün tesirini artırmak ve dinleyenin verilecek nasihata kulak kesilmesini temin etmek için bu yola başvurur. Zira bu beyit Mesnevî'nin anahtar kavramlarından biri olan gerçek hürriyetin ne olduğunu kavratmaya yönelik bir ileti taşır. Beytin bu ehemmiyetine dikkat çekmek için böyle bir hitabın gelmesi tabiidir.

Beyit bend ve âzâd kelimelerindeki tezada dayanır. Ancak ifade daha çok bend kavramı üzerine yüklenmiştir. Bent, sözlükte set, bağ, bağlama, bağlanma anlamlarına gelir. Beyitte “Ey püser” hitabı bir sihri helâl üzerine kurulmuştur. Bu sanattan hareketle hitabı bir de ikinci dizinin başına eklersek dize; “Ey püser, çend bâşî bend-i sîm ü bend-i zer?” şeklini alır. “Ey oğul, daha ne kadar altın ve gümüşe bağlanıp kalacaksın?” Bu yeni yapıya göre metin oğul diye seslenilen muhatabı aşarak bir muhatap daha içerir. Gizli olan bu muhatap, umumî olarak insanı işaret eder. Denir ki: “Ey insan, çocuklar gibi daha ne kadar altın ve gümüşle oynayıp gönül eğleyeceksin; bir an önce bu bağları parçalayıp azat olman gerekir.” Bu hâliyle beyte yeniden bakınca beytin açık ve gizli bir şekilde hitap ettiği muhataplarını, daldığı bir oyun yahut kapıldığı bir yanılgıdan uyarmak için kaleme alındığı görülür.

Bu beytin esas kelimeleri olan bend ve âzâd zıtlığının zihinlerde tam anlamıyla oluşması için âzâdın gerçek zıddı olan bende kelimesine ihtiyaç vardır. Dikkatli bakılırsa beyitteki bend kelimesinin bende kelimesini de yüklediği görülür. Kendisini bağlayan unsurlarla bağını kesemeyen insan neticede bendedir. Bu itibarla Mevlânâ burada hırs ve arzularının bendesi olan muhataba seslenir: “Ey bende! Seni bağlayan altın ve gümüş bentlerinden kurtul da azat ol.”

Beytin Kur’ânî Dayanakları

Bu beytin şerhinde eski şârihlerin hadis dayanakları isabetli olmakla birlikte Kur’ânî dayanaklar çoğunda isabetli değildir. Ankaravî ve Şem’î’de beytin kapsamı iyi anlaşılmadığı için doğal olarak ayetlere atıf yoktur. Bu beytin Kur’ânî dayanağında Konuk: (Bakara, 195), Gölpınarlı: (Haşr, 9) ve (Âl-i İmrân, 31), Hüseyin Top da (Âl-i İmrân, 92) ve (Fâtır, 8) âyetlerine gönderme yapar. Bu dayanaklar da beytin izahına ilişkindir; ancak beyitle bu âyetler arasındaki ilişki ikincil derecededir ve beytin kâmil manada bir şerhi için bu âyetlere atıf yapılması isabetli bir tercih değildir.

Beytin Kur’ânî dayanağı için Sarı Abdullah, Bursevî ve Tâhirü’l-Mevlevî: “Nefsânî arzulara (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır.” (Âl-i İmrân, 14) âyetine atıf yapar. Sabuhî : “Bir de altın ve gümüşü hazineye doldurup onları Allah yolunda sarf etmeyenleri acıklı bir azap ile müjdele” (Tevbe, 34) âyetine ve Avşar da: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve

O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez." (Tevbe, 24) âyetine atıf yapar. Bu şarihlerin atıfları, diğer şârihlerin atıflarına nazaran daha isabetlidir. (Algül, 2007, s. 61; Salmanî, 2020, s. 341; Güleç, 2004, s.139-142; T. Mevlevî, 1975, s. 74; Avşar, 2019; 101)

Dikkat edilirse bu iki âyet, üzerinde olduğumuz konuyu çok az farkla yeniden ele almaktadır. Âl-i İmrân, 14 ve Tevbe, 24'te insanların hürriyetini elinden alan hırs ve arzu nedeni zaaf lar şunlardır: 1) Karşı cinse duyulan zaaf, 2) Çocuklara yani neslin devamına duyulan zaaf, 3) Altın ve gümüşe duyulan zaaf, 4) Hayvan sürülerine duyulan zaaf, 5) Hububat üretiminin bolluğuna duyulan zaaf, 6) Soy-sop gücüne duyulan zaaf, 7) Ticarî kazançlara duyulan zaaf, 8) Meskenlere duyulan zaaf. İşte Mevlânâ bu âyetlerden ve: "Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncü bir vadi daha ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Amma Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder." (Müslim, Zekât, 3) hadisinden hareketle insanları bu zaaf lar karşı uyarır.

Nitekim Cenâb-ı Allah bizzat kendisi: "İyi bilin ki dünya hayatı ancak bir oyundan, bir eğlenceden, bir süs ve gösterişten, aranızda bir övünmeden, mal ve evlâta çokluk yarışından ibarettir." (Hadîd, 20) âyetiyle bu hakikatten gafil olan insanları, bu zaaf ların beyhudeliği hususunda uyarır. Bu âyette dünya hayatının bir oyundan ibaret olduğuna ilişkin uyarı, Mevlânâ'nın beytindeki "ey püser" hitabının kaynağıdır. Zira oyun ile gerçek arasındaki ayrımı ancak çocuklar fark etmezler. Mevlânâ, dünya hayatına dalıp bu hayat oyununa kendini fazla kaptıranları bir çocuk mesabesinde görerek onlara bu şekilde seslenir.

Beytin temel izleği olan esaret (bendelik) ve hürriyet zıtlığına sadece Gölpınarlı'nın dikkat ettiği görülür. Ancak o da şerhte bu kavramları temel bir ilke olmaktan ziyade dar bir kapsamda ele alır. Çağdaş algı ise bu kavramları daha çok siyasî ve sosyal bir kavram gibi görür. Oysa esaret kavramı tarih içinde sadece savaşta teslim olanların tutuklanarak hürriyetlerinden mahrum edilmesini ifade etmez. Bu kavram, kölelik kurumunun bir sonucu olarak kölenin kendisini de esir ve bende olarak niteler. Hürriyet ise bugünkü anlamının dışında bir tür tutsak olan kölenin bir bedel karşılığında azat edilmesi veya efendisi tarafından bağışlanarak salıverilmesini de tarif eder.

Bende ve Azattan Murat

Mevlânâ'nın burada ele aldığı bendelik ve âzâdlık kavramları tamamen Kur'ân ve hadislerdeki tanımlara uyar. O, insanın dünya nimetlerine karşı duyduğu ölçü dışı zaaf ve hırsı esaret; onlara meyletmemeyi ise hürriyet sayar. İşte bu noktada şârihlerin beytin izahında atıf yaptıkları diğer âyetlerdeki iletiler devreye girer. Burada Cenâb-ı Allah'ın insanları Allah yolunda harcamaya çağırması ve iyiliğe davet etmesi, bağları neresinden kırıp parçalayacağımızı gösterir. Kişinin bendelikten âzâdlığa gidiş yolundaki en önemli engellerden biri cimriliktir. Cimrilik, ölçüsüzce kazanılan mal ve zenginliği Hak ve halk için harcamaktan kaçınarak iki yönlü bir esaret altına girmek demektir. Tevbe Sûresi'nin 24. âyetinin

sonunda Cenâb-ı Allah bu esarete dalanları ve bu esarete kalanları fâsık olarak niteler. Bir kavramı yerli yerine oturtmak için onun zıddına bakmak lazımdır. Fâsık ne demektir? Özden ayrılan kabuk demektir. Fıskın kökü olan feseke, olgunlaşan hurma kabuğunun meyveden ayrılma durumudur. Fâsık, dinin özünden koparak haddin dışına çıkan kişidir. Onun zıddı ise sâlihtir. Sâlih kişi özü ile sözü bir olup özle uyuşan, fâsık ise özünden kopandır.

Bu durumda Mevlânâ, dünya ile bağlarını koparamayan fâsıklara bende, onlardan vazgeçen sâlihlere ise hür demektedir. Onun esiri, hür olmaya çağırışı, fâsıkı sâlih olmaya çağırışıdır. Bu çağrının nedeni ise bir ümide dayanır. Zira fâsıkta Hak ve hakikatten bilinçli bir şekilde uzaklaşma vardır ancak o içinde zayıf da olsa iman taşımaya devam eder. Fâsık inanır fakat inancını hayatına yansıtarak onu amel hâline getirmez. Ama en azından fâcirden daha iyidir. Çünkü fâsık özden koptuğunu kırıntı hâlindeki edebinden dolayı saklar; ama fâcir bu kopuştan utanmadığı gibi tutup bir de onunla iftihar eder.

İnsanın dünya nimetlerinden meşru olarak nasıl istifade edeceği Kur'ân ve hadislerde belirtilmiş ve onlardaki hükümlerin tatbiki olan şariat da bu makul ölçüyü koyarak nimetlerle ilişkimizdeki meşru sınırı göstermiştir. Ancak insanlar ölçüsüz hırs ve sınırsız tamahlarından dolayı bu meşru sınırı aşarak bu nimetlere bende olup hürriyetlerini heba ederler. Hz. Peygamber'in bir vadi dolusu malla yetinmeyip ikinci ve üçüncü vadiyi isteme şeklinde tarif ettiği bu amacından çıkmış hırs ve şirazesinden çıkmış arzu insanın helak sebebidir. Ancak insanlar bunu bildikleri hâlde yine de bu iptiladan kurtulamazlar. Birinden kurtulur kurtulmaz aynı hırsla diğerine koşarlar.

Mevlânâ, âhir endişesini yitirerek kendisini dünya ahırına mahkûm eden bu kuru kalabalığa tatlı bir dille “ey oğul” diye hitap ederek onları dünya ahırından çıkarmaya ve âhir ve âkıbet endişesiyle donatmaya çalışmaktadır. Hazret, kuyuya düşmüş olan bu gafillere hürriyet denen kurtuluş ipini uzatarak onları düştükleri bu kuyudan çıkarmaya çalışır.

Sonuç

Mesnevî'nin 19. beyti, dünya ile ilişkiyi bütünüyle reddetmeye değil, onu yerli yerine koymaya çağıran temel bir irfanî uyarıdır. Mevlânâ, insanda yaratılıştan gelen hırs ve muhabbetin yok edilmesini değil, bu duyguların Hak merkezli bir yönelişe dönüştürülmesi gerektiğini savunur. Beyitte geçen bend, insanın kendi eliyle ördüğü alışkanlıklar, tutkular ve nefsî arzular sebebiyle gönlünün bağlandığı görünmez zincirleri temsil eder. Âzâd ise bu bağların kırılıp insanın özüne, yani fıtratındaki özgürlüğe dönmesini ifade eder. Bu özgürlük, malı terk ederek değil, malın gönlü işgal etmesine engel olarak elde edilir. Kur'ânî atıflar ve Hz. Peygamber'in hadisleri de mal ve dünya sevgisinin insanı özünden koparabileceğini, buna karşı en güçlü panzehrin infak, niyetin ıslahı ve Hak rızasına yöneliş olduğunu bildirir. Sonuç olarak bu beyit, insanı dünya oyununun geçiciliğini fark etmeye, kendi içindeki bentleri tanımaya ve gerçek hürriyetin Allah'a yönelişte gizli olduğunu idrak etmeye davet eder.

Kaynakça

- Abidin Paşa. (2007). *Mesnevî Şerhi* (Cilt 1). (M. S. Karaçorlu, Sadeleştiren). İz Yayıncılık.
- Algül, A. (2007). *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve "İhtiyârât-ı Sabûhî" Adlı Eseri (1-100. Varak)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avşar, Z. (2017). *Mesnevî Mevlânâ Celaleddin Rûmî* (Cilt 1). İncir Yayıncılık.
- Avşar, Z. (2019). *Aşk Meclisi*. TEDEV Yayınları.
- Bursevî, İ. H. (2004). *Rûhü'l-Mesnevî*. (İ. Güleç, Yay. Haz.). İnsan Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Anka Yayınları.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli MetinSözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Gölpınarlı, A. (1989). *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Mesnevî ve Şerhi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koçoğlu, T. (2014). *Nakşî Şeyhi Ebussuûd El-Kayserî Şerh-i Mesnevî*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Konuk, A. A. (2011). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi (Cilt 1)*. (S. Eraydın ve M. Tahralı, Yay. Haz.). Kitabevi.
- Özdemir, M. (2016b). *Dervîş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi*. Doğu Kütüphanesi.
- Özdemir, M. (2016a). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(20), 461-502.
- Özdemir, M. (2023). *Son Dönem Mesnevî Şerhleri*. Z. Avşar, M. Özdemir, & A. Uçar (Dü) içinde, *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri* (s. 602-619). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. Ötüken Yayınları.
- Rifâî, K. (2015). *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Salmani, M. (2020). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme- Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tahirü'l-Mevlevî. (1975). *Mesnevî Şerhi (Cilt 1)*. Şamil Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Top, H. (2011). *Mesnevî-i Mânevî Şerhi (Cilt 1)*. Rûmî Yayınları.

Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı.